

УДК 94 (477.63) «1911/1915»

Л. М. Лучка

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***КОЛО ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКИХ ПРОСВІТЯН
НА ПОЧАТКУ ХХ сторіччя**

Досліджено читацькі інтереси катеринославських просвітян шляхом аналізу читацьких формулярів бібліотеки товариства. Виявлено напрямки читання українознавчих видань та рівень активності різних соціальних груп. Проаналізовано тематико-кількісний склад фондів зібрань відповідно до читацьких запитів.

Ключові слова: Катеринославська «Просвіта», читацькі інтереси, фонди, українські видання.

Исследованы читательские интересы членов Екатеринославского общества «Просвита» путем анализа читательских формуляров. Выявлены направления в чтении украинских изданий и уровни активности разных социальных групп. Проанализирован тематико-количественный состав фонда за читательскими запросами.

Ключевые слова: Екатеринославская «Просвита», читательские интересы, фонды, украинские издания.

The article reviews readers' interests of Yekaterinoslav cultural and educational workers by analyzing reader's cards of «Prosvita» library. Trends in reading of Ukrainian editions and activity levels of different social groups are shown. Thematic and quantitative composition of library holdings according to readers' demand is analyzed.

Key words: Yekaterinoslav «Prosvita», readers' interests, holdings, Ukrainian editions.

Однією з умов розвитку особистості, її культури та поглиблення знань є читання. На читання впливають економічні та соціокультурні умови розвитку, стан видавничої справи, рівень освіти населення певного регіону. Дослідження українського бібліотекознавства вимагає вивчення читачів бібліотек різного підпорядкування та читання як важливої складової культурно-освітнього простору Катеринославщини. Бібліотечне читачезнавство складається з історії, теорії, методики вивчення читачів бібліотек, факторів, що сприяють розвитку читацьких інтересів різних соціальних верств населення, шляхів активізації читацької діяльності. Формування образу читача дозволяє визначити читацькі інтереси, потреби та мотивації кола читання. Темі українського читачезнавства присвячено монографію та цілий ряд сучасних досліджень професора Т. В. Новальської [13; 14]. Дана стаття є регіональним дослідженням процесу читання та вивчення провінційного читача, зокрема художніх інтересів членів Катеринославського літературно-артистичного товариства «Просвіта», що діяло в губернії на початку ХХ ст.

Цікавою сторінкою вивчення українського читача є початок ХХ століття, коли читання посідало певне місце у громадському житті та суспільно-політичному русі. У цей період збирався та опрацьовувався матеріал з вивчення читачів бібліотек, розглядалися історичні передумови його формування. Завдання осередку відповідали процесу формування та розвитку української ідеї, громадського пробудження на початку ХХ ст. Значний внесок у просвітницьку діяльність краю зробили бібліотеки, що зберігали українські твори культурно-мистецьких діячів ХІХ – початку ХХ ст. Використовуючи аналіз першоджерел, ми маємо уявлення про задоволення потреб членів товариства у літературі різних типів і видів та незадовільний читацький попит на українські видання.

Ідея заснувати «Просвіту» в Катеринославі виникла у місцевих українських інтелігентів, які мріяли розпочати просвітню діяльність серед мешканців губер-

нії. У 1905 р. губернатор О. Нейгардт затвердив статут нового товариства, мета якого полягала у сприянні духовному розвитку українського народу шляхом розповсюдження національної літератури та мистецтва. Дозвіл на відкриття бібліотеки Катеринославської «Просвіти» був виданий адміністрацією міста у 1908 р. В обов'язки створеної бібліотечної секції входило упорядкування бібліотечних справ, комплектування фондів та допомога завідувачу у вирішенні назрілих проблем. За відсутності приміщення відкриття бібліотеки не відбулося [10, с. 19].

У 1913 р. в Англійському клубі відбулися загальні збори товариства, присвячені бібліотечній справі. Рада осередку виділила 150 крб на придбання книжок, розглянула бібліотечний статут та обрала відповідального за бібліотечні справи. Відкриття відбулося у вересні 1913 р. за адресою: вул. Козача, буд. 56. Бібліотека розміщувалася у двох кімнатах [12, с. 173]. Бібліотекарем було обрано П. А. Шукіна (1891–1921), активного просвітянина, літературознавця та видавця, члена багатьох українських організацій. З 1912 р. він працював у Катеринославській «Просвіті», з 1915 р. брав участь у підпільній діяльності катеринославської організації УСДРП, за що неодноразово був заарештований поліцією та засуджений на каторгу. У 1921 р. за рішенням Катеринославського губчека П. А. Шукін був розстріляний за участь у підготовці повстання в Україні [15, с. 497–500].

Допомагали П. А. Шукіну члени бібліотечної комісії Г. О. Авдієнко, О. Д. Бевзенко, О. О. Борщевська, Й. Л. Гусак, Б. І. Усик-Базилевський та К. Є. Шипота [4, арк. 33]. Бібліотека обслуговувала читачів згідно до «Правил користування книгами». Кожний член товариства мав право отримати дві книги на 10 днів та один журнал на п'ять днів. За загублені книжки читачі сплачували грішми, за кожний прострочений день стягувався штраф у розмірі 3 коп. за одне видання, які потім використовувалися для поповнення фондів та вирішення бібліотечних проблем. Нові книги з метою збереження перед тим, як видавати читачеві, переплітали. Недбайливий читач позбавлявся права користування бібліотекою [10, с. 48–49]. Бібліотека працювала у будні: з 6 до 21 години, у недільні та святкові дні ще й з 12 до 15 години. За потребою відвідувачів читальня працювала до 10 години вечора [8, с. 140–141]. Завідувача бібліотеки хвилювали й питання залучення до бібліотечного осередку більшої кількості членів товариства та інших мешканців Катеринослава, яка, на жаль, не зростала. На його думку, причина полягала у невеликих за обсягом та небагатих за змістом фондах. Для вирішення цієї проблеми запропоновано ввести для читачів додаткову плату у розмірі 25 коп. на потреби бібліотеки [11, с. 21].

За складом та змістом просвітянська бібліотека імені Т. Г. Шевченка була цінним зібранням українських видань XIX – початку XX ст. У 1911 р. у Катеринославі існувало «Українське видавництво», яке друкувало та розповсюджувало українську літературу в цензурних умовах [2, с. 190]. У 1913 р. у Катеринославі відкрито українську книгарню «Слово», яка розміщувалася по вул. Поліцейській, буд. 36. Книгарня замовляла українські книжки, передплачувала українські газети та журнали, мала портрети українських письменників та діячів. Книгарня пропонувала бібліотекам дешеві книжки для дітей – казки І. Франка, Г. Павловича та ін. Зазначимо, що ціна однієї книжечки становила одну копійку [6, с. 327].

Просвітяни самі знайомилися та пропагували творчість українських письменників, художників шляхом організації виставок за їх творами. Цікавими й потрібними для читацького кола сільського населення були окремі виставки популярних книжок українською мовою з медицини, ветеринарії та сільського господарства [7, с. 92]. З метою залучення населення до читання українських видань «Просвіта» проводила різні заходи, зокрема товариство започаткувало нагороди за українські книжки, представлені на виставках. Для популяризації української спадщини члени громади організували вечори української пісні, музики й поезії, цікавими були лекції з українознавства, що відбувалися в Аудиторії народних

читань. Бібліотека інформувала просвітян про нові українські часописи, художню літературу та популярні видання. Крім того, інтерес катеринославської громадськості викликала українська творчість з метою підвищення рівня самоосвіти.

За змістом бібліотечні фонди були різногалузевими: історія, література, критика, мистецтво, медицина, педагогіка. Проведений аналіз періоджерел виявив різноматичну читацьку спрямованість. Цінність фондових зібрань становили історико-літературні та художні видання, які склали вагомий відсоток. На початок заснування бібліотека налічувала 256 книг, які поділялися на три відділи. Найбільшим за обсягом був белетристичний відділ у кількості 174 видань. Критична, публіцистична, біографічна література налічувала 50 книг. До невеликого відділу, який містив історичну, географічну літературу, належали 35 примірників [10, с. 20].

За перший рік існування бібліотека обслуговувала 35 читачів, які отримали 327 книг. Провідне місце у читанні на початку ХХ ст. належало художній літературі (245 книжок). Увагу катеринославських діячів привертали книги українських письменників: Б. Грінченка (33 рази), І. Нечуя-Левицького (23 рази), В. Винниченка (23 рази), І. Франка (22 рази), М. Коцюбинського (12 разів), С. Єфремова, М. Драгоманова (6 разів), М. Грушевського (7 разів). Аналіз виявив, що члени товариства значну увагу приділяли читанню історичної літератури. Вони цікавилися творами М. Аркаса, В. Антоновича, М. Дорошенка, П. Чижевського, Д. Яворницького. Літературний відділ містив книжки біографічного змісту та науково-популярні видання. Перше місце посідали автори: М. Биков, С. Єфремов (10 книг), М. Комаров, О. Новицький, М. Плевако, М. Сумцов. Читачів товариства цікавила література, присвячена українському мистецтву, фольклору, розвитку освіти та медицини [5, арк. 1–11]. Зазначені автори викликали інтерес у діячів та отримували високу оцінку творчості. Незначний відсоток складав попит на твори М. Вороного, П. Мирного, Г. Сковороди, В. Стефаника, Ю. Федьковича.

У 1914 р. з метою підвищення національної свідомості бібліотечна комісія за власні кошти купувала найбільш необхідні та цікаві видання, розпочата робота зі складання зразкового каталогу для народних бібліотек, яку припинили у зв'язку з початком Першої світової війни. Читальня просвітянської бібліотеки передплачувала країнознавчу літературу: «Народы и области», «Украинское обозрение», білоруську газету «Наша ніва». У 1915 р. бібліотечний фонд «Просвіти» налічував 361 книгу. Багатожанровою літературою поповнювали фонд художніх видань у кількості 192 прим., відділ літературознавства та біографій зріс на 64 книги, історико-географічний відділ отримав 45 прим. [11, с. 5].

Для навчання дітей-членів товариства бібліотека мала підручники й навчальні посібники з математики, географії, історії, мовознавства, читання, фонд яких представлений 18 назвами (Русова С. «Український буквар», «Початкова географія», Хуторний (Т. Лубенець) «Читанка», Базилевич О. «Рідна мова» та інші). Інформація про їх надходження надавалася читачам у вигляді виставок. За допомогою фондів дитячої літератури катеринославські діячі пропагували українські твори для молодого населення, заохочували дітей до читання. Катеринославські мешканці мали потребу до читання української літератури, що зумовило зростання читацьких запитів на ці видання. Закономірним є зростання кількісних показників читачів (58 осіб) та книговидачі (948 книг). Серед читачів-просвітян користувались попитом книги, які висвітлювали проблеми українського народу, привертати увагу до розвитку української культури в цілому. Катеринославські діячі знайомились з виданнями місцевих культурно-освітніх діячів М. Сумцова, М. Бикова, Д. Мордовця, Д. Яворницького, М. Комарова, що були небайдужими до української мови [3, арк. 8–12].

На початку ХХ ст. населення Катеринославщини цікавило суспільно-політичне та культурне життя, зокрема українське питання, розвиток української

літератури, мови та мистецтва. Це пояснює підвищення уваги катеринославських просвітян до українських журналів й часописів, на сторінках яких активно обговорювались назрілі питання. Члени товариства постійно працювали з періодичними виданнями, кількість яких становила у 1915 р. 11 назв. Їх придбання було не регулярною справою, а мало спорадичний характер. Серед них: «Літературно-науковий вісник» вміщував поезію, новели, драми, мемуари, наукові статті, огляди суспільно-політичного життя України та Росії. Журнал «Світло» був одним з перших україномовних педагогічних журналів, який ставив за мету розробку питань шкільного, позашкільного та сімейного виховання українського народу. Бібліотека мала літературно-науковий, громадський та економічний місячник «Українська хата». Журнал був спрямований на відродження української нації і складався з шести відділів.

Члени «Просвіти» користувалися російськомовним журналом «Украинская жизнь», заснованим у Москві в 1912 р. українцями. За тематикою видання належало до науково-літературного та громадсько-політичного типу часописів. До читальні товариства надходили випуски українського літературно-мистецького місячника «Сяйво» та журнал «Дзвін», який розкривав питання літератури, науки та громадського життя з марксистських позицій. За 1913–1914 рр. до фондів Катеринославської «Просвіти» потрапив львівський журнал «Ілюстрована Україна» та «Основа», перше вагоме східноукраїнське літературно-наукове та суспільно-політичне видання [3, арк. 86–88].

Місцеву пресу репрезентував краєзнавчий журнал «Дніпрові хвилі», який обстоював інтереси місцевої української громади та приватних товариств, виступав на захист українства. Завдяки співробітникам – видатним діячам М. Бикову, Д. Дорошенку, А. Кащенку, К. Коржу, К. Котову, І. Нечуй-Левицькому, Я. Новицькому, Т. Романченку, С. Русовій, Д. Яворницькому журнал був популярним серед широких верств населення. У 1909 р. члени «Просвіти» користувалися політичною, економічною та літературною газетою «Рада» (Київ). Посаду першого редактора обіймав Б. Грінченко, організатором та керівником часопису був М. Грушевський. Газета відстоювала національно-культурні потреби українського народу, увагу приділяла проблемам розвитку школи, освіти, преси та мистецтва, рецензувала нові твори українського письменства [9, с. 80–87].

Читацькі формуляри членів товариства містять інформацію про читання зарубіжної літератури: художні твори англійських, американських, польських письменників XVIII – початку XX ст. (К. Гамсун «Пан», К. Гольдоні «Мірандоліна», Т. Єж «Вдосвіта», Е. Ожешко «Хам», Е. Сінклер, У. Шекспір «Гамлет», «Король Лір», Ф. Шіллер «Орлеанська Діва», Г. Ібсен та інші). Для дітей «Просвіта» пропонувала видання Г. Гауптмана «Перед сходом сонця», В. Гауфа «Казки», Р. Кіплінга «Казки», Д. Свіфта «Пригоди Гулливера», М. Твена. Катеринославські читачі звертались до педагогічних творів М. Драгоманова, П. Чижевського, Є. Кросбі, Л. Толстого, Т. Г. Шевченка та літератури про нього [5, арк. 1–12].

Створивши фонди, члени «Просвіти» самі користувалися літературою та надавали можливість іншим мешканцям губернії знайомитись з новими українськими іменами, творчістю молодих письменників та поширювали українське слово. Читачами Катеринославської «Просвіти» були члени товариства. Кількість відвідувачів та книговидача фіксувалися в окремому журналі. У 1913–1914 роки до бібліотеки звернулися 87 осіб, які прочитали понад 2000 книг та періодичних видань. Найбільшу читацьку аудиторію склали працівники Катерининської залізниці (17 читачів) та літератори, видавці, культурно-освітні діячі (18 читачів). Бібліотеку відвідували вчителі (7 осіб), державні службовці (5 осіб), споживачі та кооператори (4 особи), медичні працівники (3 особи), заводські працівники (3 особи), юристи, інженери. Більшість читачів склали чоловіки.

Треба зауважити, що жінки Катеринослава брали активну участь у діяльності «Просвіти». За інформацією журналу читачів, відомі прізвища 12 жінок, які часто зверталися до україномовної бібліотеки. Серед них: Г. Г. Касьяненко, письменниця, перекладачка, педагог (85 книг); В. П. Труба, домогосподарка, дружина місцевого просвітянина І. М. Труби; О. А. Дорожинська, педагог (80 книг); В. Ю. Ярошевська (46 книг), К. С. Ламм, працівник катеринославської книгарні (25 книг); А. П. Пінчук, дружина активного діяча «Просвіти» (22 книги); Є. С. Павловська, медичний працівник (22 книги) [10, с. 6–7].

Осередок обслуговував як окремих читачів, так і родини просвітян: Пінчуків (166 книг), братів Луценків (151 книга), сестер Гаркавцевих. У 1913–1914 рр. найчастіше зверталися до бібліотеки та читальні члени бібліотечної комісії товариства, працівники Катерининської залізниці: Й. Л. Гусак, читацький формуляр якого містив 101 видання; М. К. Пінчук опрацював 117 книг; Б. М. Миколенко прочитав 90 книг. Працівник губернської земської лікарні В. І. Стельмах замовив 60 книг, видавець та літератор І. І. Ковалів отримав 58 видань. Визначну роль у діяльності бібліотеки зіграв писар Катеринославської «Просвіти» Б. І. Усик-Базилевський. Як активний читач він прочитав 99 книг, крім того, опікувався бібліотечними проблемами, поповнюючи зібрання дарунками [3].

Аналіз читацьких формулярів дав змогу виявити читачів, що прочитали одну або декілька книжок (М. М. Нечипоренко, П. Я. Рибалка, А. Топчий, А. І. Щербатюк). Серед читачів бібліотеки траплялися діячі, які не дотримувалися бібліотечних правил. Так, працівник Катерининської залізниці О. О. Реков прочитав чотири книги та кожний раз повертав їх несвоєчасно, про що свідчить відмітка про штраф. Кількість відвідувань бібліотеки становила 1–2 рази на місяць. Кожний читач, який звертався до бібліотечного зібрання товариства, мав право отримати три книги за один раз. Підвищеним попитом користувалася українська художня література. У цей період у Російській імперії друковані каталоги рекомендованої для читання літератури містили переліки українських видань, серед яких перші місця посідали Марко Вовчок, Т. Г. Шевченко, І. П. Котляревський та М. М. Коцюбинський [16, с. 39–40]. Просвітянська бібліотека мала твори М. П. Старицького та І. Я. Франка, які користувалися підвищеним читацьким попитом. Це є підтвердженням того, що катеринославські просвітяни мали можливість знайомитися з творчістю українських письменників.

На сторінках журналу читачів часто зустрічаються твори П. Куліша «Чорна рада», І. Липи, І. Нечуя-Левицького, І. Франка «Зібрання творів у 3 т.», «Мойсей», «Захар Беркут», Т. Г. Шевченка [3, арк. 13, 53]. Серед історичних видань популярністю користувалися твори В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Єфименка, А. Кащенко, М. Костомарова, Д. Марковича. Члени товариства запитували українські літературні збірники та альманахи історичного змісту: «Весь світ в українській справі», «Славні побратими», «Руська письменність», «Кобза й кобзарі» [1, с. 345].

Таким чином, з метою задоволення читацьких інтересів просвітяни зверталися до книжкових та періодичних видань. Читацьку увагу привертала наукова, навчальна, науково-популярна та художня література. Коло читацьких інтересів відзеркалювали запити різногалузевої тематики.

Аналіз проблеми показав, що читацькі інтереси просвітян та коло їх читання формувалися під впливом суспільно-політичних, економічних та культурно-освітніх умов розвитку губернії Російської імперії. У процесі дослідження вивчався читацький запит на україномовні видання діячів літературно-артистичного товариства «Просвіта» у Катеринославі на початку ХХ ст. Читання розглядалось у структурі дозвілля та духовних потреб мешканців губернії. Опрацьований матеріал дозволив виявити умови діяльності читацького осередку просвітян, визначити місце та роль україномовних видань у підвищенні культурно-освітнього рівня на-

селення Катеринославщини на початку ХХ ст. Шляхом читання формувалась національна свідомість та поширювалась грамотність серед різних соціальних груп населення, підвищувався загальнокультурний та професійний рівень мешканців.

Бібліографічні посилання

1. Бібліотека-читальня «Просвіти» // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 23–24. – С. 345.
2. Дей А. И. Издательства украинской книги в XIX – начале XX в. / А. И. Дей // Книга. Исследования и материалы : сб. / ред. кол. Н. М. Сикорский, А. И. Дей [и др.]. – М., 1965. – Сб. 10. – С. 183–191.
3. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ). – Ф. 32, оп. 1, спр. 1. – Арх. 621. Статистика читачів та виданих книжок бібліотеки Катеринославської «Просвіти».
4. ДНІМ. – Ф. 32, оп. 1, спр. 2. – Арх. 627. «Просвіта»: прихода-расходная книжка, 1908–1910 рр., 1914 р.
5. ДНІМ. – Ф. 32, оп., спр. 5. Каталог книг бібліотеки Катеринославської та Дійовської «Просвіти», 1914 р.
6. Дніпрові хвилі. – 1913. – № 21–22. – С. 327.
7. Дніпрові хвилі. – 1913. – № 6. – С. 92.
8. Журба О. І. Сторінками історії Катеринославської «Просвіти» / О. І. Журба // Наддніпрянська Україна: Історичні процеси, події, постаті : зб. наук. праць / ред. С. І. Світленко [та ін.]. – Д., 2001. – Вип. 1. – С. 133–153.
9. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга половина XIX – початок ХХ ст.) / І. В. Зайченко; за ред. М. Д. Ярмаченка. – Львів, 2002.
10. Звідомлення Українського літературно-артистичного товариства «Просвіта» у Катеринославі за 1913 р. – Катеринослав, 1914.
11. Звідомлення Українського літературно-артистичного товариства «Просвіта» у Катеринославі за 1914 р. – Катеринослав, 1915.
12. Катеринославська «Просвіта» // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 10. – С. 173.
13. Новальська Т. В. Бібліотечне читачезнавство як складова спеціального бібліотекознавства / Т. В. Новальська // Вісник Львівського університету. Сер. книгознавство / гол. ред. проф. В. Голубко, заст. доц. В. Кметь. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 146–152.
14. Новальська Т. В. Українські просвітяни про вивчення «читача» з народу / Т. В. Новальська // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 3. – С. 34–38.
15. Чабан М. П. Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921) : біобібліогр. словник / М. П. Чабан; за ред. Г. М. Марченко. – Д., 2002.
16. Чтение в дореволюционной России : сб. науч. тр. / ГБЛ. – М., 1992.

Надійшла до редколегії: 16.11.2012

УДК 94(477):353

В. І. Шабельніков

Донецький національний університет

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.

Досліджується історичний досвід державного реформування системи регіонального управління, складність та особливості територіальних змін та забезпечення ефективного функціонування апарату місцевих органів влади в Україні.

Ключові слова: адміністративно-територіальний поділ, управління, район, округ, область, сільська рада, регіон.